

KÖVETKEZETESSÉG AZ ESETLEGESSÉGBEN.

Noha az eszmék — melyeket fejtegetni óhajtok — semmi positiv eredményre nem vezetnek ; praktikus értéküktől függetlenül is annyira érdekesek, hogy szellőztetésük talán nem lesz egészen fölösleges.

E tüneményserű világ dús változatosságú panorámájában a lényeg, az alkotó erő rejtélye örökös kutatás tárgya volt a mélyen gondolkodók előtt, s a kapocs, mely bennünket *azzal* összeköt, — bár megfoghatatlan — annyira érezhető, hogy alig fog akadni ember, a ki élete folyamán többször megütközéssel ne vette volna észre megnyilatkozását. Homályos, sejtelemszerű valami ; de az öntudat meg nem nyugszik benne, s ha a leplet, mely a rejtélyt fõdi, nem sikerül is föllebbentenie : megkönnyebbülést érez, ha legalább szellőztetheti. Newton, Galilei, Copernicus fölfedezései örült-ség-számba mentek kortársaik előtt ; de azóta okult az emberiség ; józan és skeptikus ma már, s nincs olyan extravagáns idea, melynek mélyére hatni ne igyekeznék.

A hit, valamely felettünk örökös gondviselészerű hatalom felől olyan általános, hogy az alól sem hajdan nem tett, sem most nem tesz az emberiség kivételt. Legfeljebb a nevet variálja, melylyel a láthatatlan erõt felruházni szokta. Az ember gyarló, félénk természetében rejlik ez, s onnan van, hogy a véletlen szeszélyes huzásait éltünk sakktabláján olyan beszámíthatlan excentricitással vonogatja ; sor-

sunkat gyakran — saját belátásunk és óhajunk ellenére úgy igazgatja, hogy éppen hajótörésünk az, a mi előnyünkre szolgál.

E vérünkbe átment, velünk született meggyőződés mondatja ilyenkor velünk azon mélybölcssességű, vigaszt nyújtó szavakat: ki tudja mire jó? A mi ismét abban leli magyarázatát, hogy egész odaadással hiszszük, mikép e világrend felett a véletlen uralkodik ugyan; de kormánytársa a «tévedés», s a mit egy adott pillanatban szerencsétlenségnek kell is tartanunk, az később boldogságunk forrása lehet.

Hogy azonban e kétségtelen tények daczára is — szándékosságot tulajdonítsunk a véletlennek: az olyan gondolat, mely az eszelősséggel határos. Honnan van tehát az, hogy ez a meggyőződés kivétel nélkül minden vallásfelekezetenél — leginkább persze Mohamed követőinél — otthonos? Honnan az, hogy az emberiség legkiválóbb alakjai, a kik szellemük fényével az emberi művelődés történetének sötét éjszakájába bevilágítottak, ez előítélettől sohasem voltak mentek? ... Valószínűleg onnan, hogy ez a hit, majd a legképtelenebb, majd ismét a legmélyebb értelmű, a mint éppen veszszük.

A kritikai philosophia legfőbb vívmánya az, hogy «minden, a mi történik, *szükségszerűleg* történik». Ez olyan megdönthetetlen igazság, melyet megczáfolni sem természeti, sem metaphysikai okokkal nem lehet. A delejes álomba merültek, s a második látással (second sight) megáldottak kézzelfoghatólag igazolják ezt. Sőt nemcsak az ilyen rendkívüli, hanem a közönséges álomban is előfordul néha az, hogy előre látjuk, *a mi történni fog.*

E sorok írójának életében egy eset adta elő magát, mely a maga nemében ritkítja párját.

Arad városában történt, a hol a hetvenes évek elején mint vizsgálóbíró működtem, hogy egy Kozma Pártén nevű oláh mezőcsész egy reggel hazulról eltávozván, szőrén-szálán

eltűnt, s a rendőrség minden nyomozása daczára sem volt feltalálható.

Napok multával, midőn az eset feledésbe kezdett menni, beállít hozzám az eltűntnek testvérbátyja s kérve-kér, hogy a mike-lakai vízfogó-sarkantyúnál rendeljek sondirozást, mert ő azt álmodta, hogy testvére vízbe fult s a szerencsétlenség helyén egy hal vetődött fel, s midőn a szomorú hír hallatára másnap a városba igyekeznék, az említett helyen tényleg egy halat látott fellibbeni: ő tehát szentül hiszi, hogy öcsese ott lelte halálát.

A kísérlet megejtetvén, az álom valónak bizonyult; az illető e szerint egy olyan futólagos, jövőbeli semmiséget, mint egy hálnak tovasiklása, órákkal előbb egész praecizitással előre látott.

Széchenyi István is megjövendölte a legapróbb részletekig, a mi jönni fog. Az 50-es évek legsivárabb homályában jósolja meg, hogy Andrassy Gyula — a kit in effigie felakasztanak — Magyarország miniszterelnöke, s Ferencz József, a ki a tizenhárom halálos ítéletét aláírja, szeretett királyunk lesz. *«Magyarország nem volt, hanem lesz!»* — e röpke szójátéka: ki nem halt reményének biztos meggyőződése!

Az álomnak ilyen visiójában a régiek olyan fanatikusan hittek, hogy alkalomadtán teljesen belenyugodtak; erősen élvén bennük azon meggyőződés, hogy bármit tegyenek is, a minék *jönnie kell*, minden célhavett rendszabály ellenére is jönni fog, sőt éppen azáltal, hogy azt kikerülni iparkodunk, jutunk a csávéba, mint ezt a fatalismusra épített antik tragédiák, a többek közt Oedipus és Adrastes gyászos története olyan megdöbbentő igazsággal illusztrálja.

Ha tehát a második látás — a mi olyan igen-igen ritka — hétköznapi adomány volna: akkor ezer meg ezer esemény bekövetkeztét előre tudnók, s azoknak szükségszerűsége úgyszólván kézzelfoghatólag bonyolódnék le szemeink előtt. Így

persze a kétség is eloszlan a felől, hogy bár a dolgok folyása tisztán a véletlen művének látszik is: alapjában mégsem az, hanem logikus láncolata egy mélyen rejlő kényszerűségnek, a melynek kezében a véletlen csak eszköz, melyet a kulisszák mögött igazgatnak. E mystikus kárpit mögé kutató pillantást vetni, s azt, a mi minden láthatónak háta mögött a báb-játékot vezeti, leleplezni: ez volt ősidők óta minden jövendő-mondásnak feladata; megmutatni, hogy a mi előadja magát, az nemcsak a vaskövetkezetességű szükségszerűség elmaradhatlan eredménye, hanem egy genialis tárgyilagossággal előre megállapított láncolat, a mit a jövőbe néző szem tisztán előre lát.

A hit tehát, hogy felettünk egy egyszerű, logikailag demonstrálható fatalismustól eltérő magasabb valami uralodik, olyan általános, melyet többé-kevésbé minden gondolkodó ember — egy időre vagy egész életre — elfogad és magáévá tesz. A *transcendens fatalismus* ez, mely — trivialis kifejezéssel élve — impressariója a véletlennek, s rideg cynismussal nevet a tudnivágyó bölcs szemébe.

Magától értetődik, hogy ez theoretikus ismeretekből, vagy az ahhoz szükséges oknyomozásból — a mire vajmi kevesen alkalmasak — nem származhatik, hanem minden egyes ember élettapasztalatainak — úgyszólván — quintessentiája. Mert bármily egyhangú, bármily változatosságban szükölködő legyen is az egyén életpályája, mindenik magán hordozza a belső, morális szükségszerűség kinyomatát egyrészt, s a külső, teljesen számbavehetetlen esetlegesség bélyegét másrészt. Gyakrabbi ismétlődése ezen megfigyelésnek vezetett azon meggyőződéssé érlelődött nézethez, hogy az individuum életútja, ha még oly kuszálnak tetszik is: egy olyan összhangzó, következetes egészet képez, akár csak a legátgondoltabb éposz.

A tanulság, melyet éltünk vége felé abból levonhatunk, nem egyéb, mint saját egyéni akaratunk, végső elemzés-

ben — tévedésünk. Mert nem a világtörténelemben, mint a professorok vélik, hanem az egyén életében van terv és harmonia. A népek csak elvontan (in abstracto) léteznek; a mi reális, az az egyén. Éppen azért a történet minden metafizikai értelem nélkül szükölködik; nem egyéb configuratió-nál, a minnek jelentősége egyáltalán nincs.

Ebből a saját életünk megfigyeléséből keletkezett sokak-nál a transcendens fatalismus, mely sok megszorítót, de éppen annyi igazságot is tartalmaz; mert sem az, a mit elkövetünk, *sem pedig életpályánk nem saját művünk*, hanem — a mit a kritikai philosophia lángeszű apostolának. Schopenhauernek kivételével senki annak nem tart — *lénye-günk és lételünk*.

Ennek és a causalitás törvényének lánczolatánál fogva alakul actiónk és életpályánk és tökéletes szükségszerűséggel rohan végcélja — megsemmisülése felé. Ez magyarázza meg azt, hogy minden egyén életpályája a legapróbb részletekig már bölcsőjénél visszavonhatlanúl kijelölve van, s az álm-látó — felmagasztosultsága perceiben — nyomról-nyomra megjövendőlni képes. Nem kellene tehát soha ezt a mély-értelmű, szilárd alapon nyugvó igazságot szemünk elől tévesz-teni, ha tetteink és szenvedéseink, szóval életpályánk meg-ítéléséről van szó.

Különben e megdöbbentő tervszerűség az egyén élet-útjában, részben a jellem állandósága és semmi változásnak alá nem vetett vaskövetkezetességéből is megmagyarázható, melynek befolyása alatt az ember minduntalan *ugyanazon kerékvágásba* téved s melynek következtében azt, a mi jelle-mének leginkább megfelelő, nyomban s csaknem ösztönszerű-leg követi: akárcsak a nap hevétől a sivatag fővényében kiköltött teknősbéka, a mely a nélkül, hogy a vizet látná, egyenes irányban eleme felé tör. Ez volna tehát azon belső iránytű, melynek segélyével mindenki azt az irányt követi,

a mely neki legmegfelelőbb, de a melynek egyszerűségét csak akkor ismeri fel, mikor a tekervényes utat *már* befutotta. S mégis — a külső körülmények roppant befolyása és colossális hatalmával szemben — e magyarázat mintha sántikálna! Mintha felháborodást éreznénk, ha meggondoljuk, hogy az annyi lélekölő bánat, czéltalan küzdelem, tenger szenvedés és keserű csalódás árán megváltott életpálya külső behatás alatt álló része a vak, a minden rendszernek fittyet hányó véletlen intézésétől függne! . . . Sokkal inkább kísértetbe jövünk azt hinni, hogy miként az úgynevezett anamorphos képeknél tapasztaljuk, szabad szemmel nézve azokat, szétroncsolt, összefüggésnélküli tagokat látunk, s csak az összpontosító tükör segítségével válnak szabályos emberi alakokká: a világrendnek tisztán tapasztalati szemlélete is ama szétzilált alakzatokhoz hasonlít és harmonikus egészzé csak akkor alakul, ha a gyűjtő-tükörbe — *a sors szándékosságába* — vetünk pillantást, mely a szétszórtat összeköti s rendszerbe foglalja.

Persze, ha valaki a kákán is csomót keres, e nézet ellenében ismét azt vethetné ellen, hogy — a mit oly megátalkodott konoksággal állítunk — a dolgok rendjében látszólag előforduló tervszerű összhang nem egyéb, mint annak saját phantasiánk által való rendszerbe foglalása, mint mikor a falra mázolt, összefüggésnélküli tirádákból arcot, alakot stb. igyekszünk kibetűzni. S bár a futtában megfigyelő előtt ez ellentmondás tetszetősnek fog is feltűnni: a dolgok mélyére tekintőnek lehetetlen azon fellevéstől tartózkodnia, hogy az, a mi a szó legszorosabb értelmében az egyénnek előnyére s minden tekintetben javára szolgál: nem lehet azon fellegvár, a mit gondolatvilágunkban önámításunkra felépítünk, s a minek a véletlen által rombadóltét talán utolsó óránkig megsiratnók, hanem az, a mi a valóság reális megnyilatkozásában testet ölt, s a mire teljes meggyőződéssel mondhatjuk: «sic erat int fatis» — *így kellett jönnie*; miért

is ennek, mint reánk nézve legczélszerűbbnek, elmaradhatatlan megvalósításáról valami módon gondoskodva kell lenni, és pedig *a véletlen s a szükségességnek a dolgok legmélyén rejlő egysége által*; minek következtében az egyéni életpálya alakulásánál a belső, ösztönszerűleg megnyilatkozó kényszerűség, az érett megfontolás s a külső körülmények befolyása egymásnak annyira kezére játszanak, hogy az a befejezéskor mint egy kerek, tökéletes műretek áll szemeink előtt; noha kezdetlegességében, hogy úgymondjam csirájában, sem tervszerűség, sem cél nem látszott lefektetve lenni.

S ebből a szempontból éppenséggel nem volna alapelkülű, ha arra a transcendens gondolatra vezetnénk, hogy ez árnyékvilágnak, melyben a véletlen uralkodik, egy másik, lényeges, egységes, örökös és ideális világ áll *háta mögött*, mely a születést, halált, szóval a változást nem ismeri, s mely magának a véletlennek is titkos mozgató ereje.

Véglegesen tisztába jönni e dolgok felől természetesen csak akkor lehetne, ha előzetesen e kérdésekre kapnánk feleletet: fordulhat-e az egyén jelene és sorsa között teljes összhangtalanság elő? vagy — a főbb vonásokat tekintve — helyesen viszonylik-e minden sors az illető egyén jelleméhez? vagy végre, e kettő olyan csodálatraméltó szabatossággal vág-e össze, mint egy tökéletesen megalkotott drámai mű Shakespere kezéből? . . . De éppen ezekre lehetetlen határozott választ adni.

S mégis balgaság kellene hozzá azt gondolni, hogy tetteinknek életünk minden pillanatában urai vagyunk! Mert, ha visszapillantunk a befutott ösvényre, a lépésekre, miket tettünk, s azok következményeire: magunk is meghökkenünk, hogyan lehetett *ezt* megtenni, *amazt* elhagyni; miből önkénytelenül következik, hogy a dolognak tényleg az a látszata van, mintha lépteink idegen hatalom befolyása alatt állnának.

Azért mondja Shakespere:

«Fate show thy force; our selves we do not owe;
What is decreed must be, and be this so!»

«Most mutasd óh sors meg, szörnyű hatalmatod;
Nem vagyunk magunké;
S a minnek jönni kell, soha el nem marad!»

Goethe hasonlóképen nyilatkozik Egmontban; sőt már a sirmak énekese, Jeremiás is azt tartja, hogy «az embernek nem áll hatalmában lépteit irányozni, s tetteinek nem ura».

Mindezen meggyőződés pedig azon alapszik, hogy minden tett két factornak az eredménye: egyrészt jellemünknek, mely állandó és változatlan; előttünk azonban csak lassankint, tettről-tetre — a posteriori — lesz ösmeretes, másrészt pedig a reánkható motivumoknak, melyek rajtunk kívül állanak, a világ folyása következtében felénk sodortatnak, s az adott esetben az illető egyénre *olyan kényszerűséggel* hatnak, hogy a cselekmény abból *szükségszerűleg* következik. A megismerő alany, az «én» előtt ez a két tényező azonban ismeretlen lévén: nem csoda, ha olykor-olykor saját tettei felett maga is elszörnyűködik!

Ha azonban a transcendens fatalismus szemüvegén át tekintjük egy bizonyos egyén életpályáját, akkor az éles ellentétnél fogva — a mi az események physikai esetlegesége s másrészt metaphysikai szükségszerűsége között fennáll — a legcsodálatosabb színjáték fejlődik ki szemeink előtt.

Hogy e tételt általán ismert példával tegyem szemléltetővé, kérem Schillernek «Gang nach dem Eisenhammer» című költeményét átolvasni. A mily esetlegesnek és semmitmondónak tetszik is itt Fridolin vonakodása a mise alatt: másrészt ránézve épp oly fontos és szükséges az.

Nem hiszem, hogy volna ember, a ki saját életében hasonló eclatáns példára ne akadna.

Nem csoda tehát, ha a hit, hogy életpályánk irányát,

minden látható szövevényességével együtt, egy megfoghatatlan, titkos hatalom vezérli: csaknem általános; s bár leggyakrabban szándékunk ellenére, mégis a tárgyilagos egész és alanyi czélszerűség szempontjából leghelyesebben, a mi akkor ötlük szemünkbe legfeltűnőbbben, ha később magunk is megbotránkozunk saját vágyunk felett, melylyel *a megtörténtnek éppen ellenkezőjét* óhajtottuk elérni. «Ducunt volentem fata; nolentem trahunt.» (Seneca.)

Ez az a rejtélyes erő, mely mindent — a nélkül, hogy az oksági összefüggést észlelhettünk — olyan aczélszilárdságú rablánczra fűz, hogy a kellő pillanatban, a minek összetalálkoznia kell, kérlelhetetlenül összetalálkozik. Ez az, mely az eseményeket épp oly korlátlanul uralja, mint a költő drámája eseményeit. Véletlen és tévedés pedig — melyek a dolgok rendes menetére zavarólag hatnak — csupán vak eszközei láthatatlan kezének.

A vakmerő feltevésre, hogy ez a félelmes hatalom valóban a véletlen s a szükségszerűség egységes, közös gyökerében találja erejét; mindennél inkább azon meggyőződés vezet, hogy a minden embernél más-más, de mindig sajátságos *egyéniség* úgy testi, mint erkölcsi és intellectuális tekintetben egyrészt a legfőbb *metaphysikai szükségszerűség*, másrészt a szülők összekelésének folyománya, s így rendszerint *esetlegesség dolga*.

E két tényezőnek a dolgok legmélyén fekvő egységéről azonban tiszta fogalmat alkotni merő lehetetlenség, s csakis azt lehet megállapítani, hogy ugyanaz, azzal a rejtélyes erővel, a mit a régiek a fátum, az örökös genius, s a keresztények a gondviselés alatt értettek.

E három között csupán az a különbség, hogy míg az elsőt vaknak, a két utóbbit látással felruházottnak képelték őseink, s nevezetesen a genius Plutarchnál az őrangyal, mely mint a léleknek testen kívül álló felerésze csillagként tűn-

döklük fejünk felett; boldog, a ki élete súlyos napjaiban sem téveszti szemei elől, s midőn a választás nehéz: útmutatását követheti.

Érdekes példáját látjuk e nagy hatalom megnyilatkozásának a természet *teleológiájában* is, midőn a czélszerűség csaknem szembeszökőleg (noha a cél ismerete nélkül) jelentkezik. Avagy fel tudjuk-e fogni, hogy a tenger, a hullámain hánykódó hajóroncsot, fatörzseket, deszkákat *miért tereli éppen* a fában hiányt szenvedő északsarki vidékek felé? Fel azt, hogy a szárazföld nagyobb tömege miért fekszik a nyolcz nappal rövidebb s éppen ezért szelídebb telü északi féltekén? A czélszerűség nem az ismeret csinálmánya tehát, hanem egy minden megismerésnél jóval előbb létezett magasabb rendű szükségszerűség.

S ha tovább fűzzük megfigyelésünket és földünk keletkezését a Kant-Laplace theoria szerint képzeljük előállottnak (a mi csaknem a bizonyossággal határos), s elgondoljuk, hogy a változatlan törvényeknek alávetett természeti erők vak játékának egy ilyen jólrendezett, csodálatos világrendszer lett a szüleménye: lehetetlen ismét azon következtetésre nem jutnunk, hogy az egyén életpályája is — habár a vak véletlen játékától függő események által — akként vezéreltetik, *a mint az előre megírva van.*

Mindezt teljesen megfoghatóvá tenni, szolgáljon a következő analysis.

Véletlennek azt nevezzük, a minek oksági összefüggését nem látjuk. *Absolut* véletlen azonban nincs, mert a legvéletlenebb is épp oly szükségszerű, mint az, a mely kézzelfogható, csak forrását kell távolabb keresnünk. Minden egyes eseménynek tehát megvan a maga láncolata, melynek következtében az, a mit a véletlen játékának gondolunk, éppen az adott pillanatban szükségszerűleg következik be. Ilyen oksági láncolat — a tér segélyével — ezer és ezer van egy-

más mellett; mindazonáltal egymástól nem teljesen idegenek, hanem miként egy ugyanazon ősapa unokái egymáshoz frappánsúl hasonlók. Ezen alapszik, hogy *a mit a sors akar*, a feltételek esetleges összetalálkozása következtében, *okvetetlenül* bekövetkezik; ezen, hogy a népvádorlás romboló korszakában a hellén művészet halhatatlan remekei — a Laokoon, a vatikáni Apolló s mások — mint egy színházi sülyesztő alkalmazásával a föld mélyébe vándorolnak, hogy egy egész évezred után a XV. század végén — mint az emberi alak örökszép mintái — újra napfényre kerüljenek.

A kártyavetés, csizió, ólomöntés, minden más kísérletezéssel együtt azt bizonyítják, hogy az emberiség soha, de soha nem fog azon hiedelemtől szabadulni, hogy a szemmel láthatóból a láthatatlan, a jelenből a jövő egész pontossággal meg volna fejthető: *hacsak a titkos írás valódi kulcsának birtokába juthatnánk!*

Pászthory János.

KOSSUTH ÉS AZ EURÓPAI DIPLOMATIA.

Magyarország függetlenségi törekvései az európai kabinetek hatalmi politikájában ez évszázad alatt három ízben találtak behatóbb figyelemre, a magyar nemzet három ízben állt azon a fordulóponton, hogy megszűnjön «quantité négligeable» lenni a nemzetközi diplomacia mérlegében, s archimedesi pontjául szolgáljon az európai államrendszer új alakulatát előidéző nagyszabású actióknak.

Az első alkalom Napoleon merész hódító terveinek volt természetszerű következménye, mely a népszabadság jelszavával dobta üszkét a bécsi udvar szűk látkörű politikája által széttagolt nemzet testébe — szerencsére sikertelenül. A második és egyetlen positiv eredményekkel járt kísérlet az volt, mely Ausztria hegemoniájának a német szövetségből való kizárása gondolatára építette Magyarország állami önállóságát a dualistikus államforma keretében, s a mely gondolatban Bismarck és Deák lángelméi találkoztak. Végre a harmadik nevezetes diplomatiái felkarolása a független magyar állam-eszmének abban hasonlított az elsőhöz, hogy éppen úgy a napoleoni tradíciókban kereste támaszát s épp oly mértékben nélkülözte a reális politikai számítás minden bázisát és biztosítékát.

Ez utóbbi epizód okmányyszerű megvilágítását czélozzák az alábbi sorok, főleg azokban a vonatkozásaiban, a melyek